

A MAGYAR ÍRÁSMÓD HATÁSA A XVIII. SZÁZADI KÁRPÁTUKRÁN
ÍRÁSBELISÉGBEN

/Adalékok az orosz nyelv egy grafikai hungarizmusa
hátteréhez: о. Балугьянский < м. Balugyánszky./

I. A XVII-XVIII. századi Magyarországon gazdagabb volt a használt nyelvek színe, mint az etnikumoké. Akadtak ugyanis olyan nyelvek, amelyek csak hivatalos, igazgatási vagy csak liturgikus funkciót tölthettek be. Ilyenek ^(voltak) például a latin és az egyházi szláv nyelv /KOSÁRY D., Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1983. 62-69/. A zömben ukrán s részben román, magyar, szerb /rác/, szlovák stb. anyanyelvű hívekre kiterjedő munkácsi görögkatolikus egyházmegye egyik fő igazgatási nyelve nem egyszerűen az egyházi szláv nyelv volt, hanem olyan, uzuális normák által szabályozott nyelvváltozat, amely a liturgikus egyházi szláv nyelvhez, a népi ukrán nyelvhez és a korabeli ukrán irodalmi nyelvhez /ПРОСТА МОБА, РУСЬКА МОБА/ egyaránt kapcsolódott. /HODINKA A., A munkácsi görögkatolikus püspökség története. Bp., 1910. 271./ E jórészt folyóírással hivatalos /egyházi-hivatalos/ írásbeliség normái változtak a század folyamán. Egyes normatív sajátosságok létrejöttét, eltűnését jelentős mértékben befolyásolta a mindenkor püspöki kancellária írásgyakorlata. A XVIII. század folyamán végig érvényesülő normák a népnyelvhez és az egyházi szláv nyelvhez kapcsolódtak. A rendkívül elmaradott társadalmi struktúra függvényeként a XVIII. században a kárpátukránoknál /rutén, ruszin/ az anyanyelvi kultúra és nyelvhasználat egyedüli letéteményese az egyház volt, melynek adminisztrációjában az ukrán irodalmi nyelv kárpátaljai változata mellett a latin játszotta a fő szerepet. Az egyházigazgatásban a magyar nyelv jobbra csak a levelezésben érvényesült. A XVIII. század második felében a hajdúsági, szabolcsi, dél-zempléni görögkatolikus közösségekkel az egyházi főhatóságok magyar nyelven leveleztek. Történtek ugyan kísérletek az anyakönyvek magyar nyelvű vezetésére is, de ezek nem jár-

tak eredménnyel. Pl. Búj községben 1783-85-ben megfigyelhető magyar nyelvű bejegyzéseket a canonica visitatiót végző hajdúdorogi esperes, KOPCSAY JÁNOS /Иоанъ Копчай/ rutén nyelvű mintabejegyzései követik, melyek után az anyakönyvezést KÖRDA KÜRDA JÁNOS /Иоанъ Коурда/ parochus /szül. a Sáros megyei Orlón; ČSSR: Orlov/ rutén nyelven végezte. Hajdúdorogon /ahol a XVIII. század 50-60-as éveiben történtek kísérletek a magyar nyelvű anyakönyvezésre/ TÁRKOVITS GERGELY /Григорій Таркович/ parochus /1794-98/ a budai Egyetemi Nyomda második rutén cenzora, a halál okát általában magyar nyelven tüntette fel. A hivatalos egyházi felfogás nem tette lehetővé a magyar nyelv következetesebb alkalmazását magyar nyelvű parochiákban sem. /Vö.: Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Szerk. KUNT E. - SZABADFALVI J. - VIGA GY., Miskolc, 1984. 144; Hajdúdorog története. Szerk. KOMORÓCZY GY. Debrecen, 1970. 76-77./ Az egyházi főhatóságok elvárásai értelmében a XVIII. század utolsó évtizedeig a XIX. század első évtizedéig rutén nyelven történt az anyakönyvek vezetése. /Sátoraljaújhelyen 1785-ig, Hajdúböszörményben 1810-ig, Hajdúdorogon 1812-ig stb./

II. Az általunk ismert és tanulmányozott XVIII. századi anyakönyvek sajátos helyet foglalnak el a kárpátukrán egyházi-hivatalos írásbeliség termékei között. /ІВАН ПАНЬКЕВИЧ: Матеріали до Історії мови південнокарпатських українців. Annales Musei Kulturæ Ukrainiensæ. Svidnik 4/2. Bratislava-Prešov, 1970. 31./ A szóveges bejegyzések sztereotípiái több szállal kötődnek a liturgikus nyelvhez, a társadalmi állásra, nemre, életkorra, származási helyre stb. vonatkozó megjegyzések pedig a népnyelvhez. Ennek megfelelően egyaránt hasznosíthatók a funkcionális egyházi szláv nyelv kárpátukrán változatának kutatásában, s a kárpátukrán történeti dialektológiában. Mindegyik cirillbetűs anyakönyv jól használható írástörténeti grafikai, helyesírási vizsgálatokra is. A folyóírással írott anyakönyvekben több olyan grafikai, helyesírási sajátosság

jelentkezik, amelyek kanonizált szövegekben nem jöhettek elő. Például említhetjük, hogy a markáns grafikai russzicizmus, az I. PÉTER által bevezetett ún. fordított Θ alkalmazása a kárpátukrán írásbeliségben folyóírásos, hivatalos funkciójú és stílusú forrásokban, így az anyakönyvekben figyelhető meg először. A folyóírás jellegéből, funkciójából eredően a nem irodalmi nyelvi tendenciák hordozója volt. Fogalmához a XVIII. század első harmadában az orosz nyelvterületen pl. a nem irodalmi nyelvűség /книжный язык/ képzete is társult. /Б. А. УСПЕНСКИЙ, Первая русская грамматика на родном языке. Москва, 1975, 42./

A magyar lakosság között egykor élt kárpátukrán szórványokhoz és a magyar görögkatolikusokhoz kapcsolódó hivatalos dokumentumok forrásai a magyar névtannak és nyelvjárási hangtörténetnek is. A magyar vezetéknevek általában magyar nyelvjárási alakban kerültek bejegyzésre. A keresztnevek gyakran, a női keresztnevek érdekes módon még nagyobb arányszámban, magyar "hivatalos" vagy népi formában tükröződnek. Természetesen jelentős a kanonizált egyházi szláv, és ruszin népi keresztnévi formák megoszlása is. A XVIII. század második felének kárpátukrán írásmódjában érvényesülő magyar hatások is elsősorban az anyakönyvekben jelentkeznek, bár más funkciójú iratokban is megfigyelhetők.

III. A kárpátukrán folyóírásos írásbeliség írásmódjában a XVIII. század harmadik harmadában különböző hatások érvényesültek és nyertek kifejezést. 1. Továbbéltek a hagyományos sajátosságok: $\mathring{a} / = \text{я} / - \text{A} / = \text{я} /$ betűk oppozíciójának hiánya, /vö. В. Н. ГОРЮБЕЦЬ: Український скоропис першої половини XVIII ст. Мовознавство 1982. 2. 62/; a $\Gamma^t / = \text{g} / - \Gamma / = \text{h} /$ grafémák megkülönböztetése, az egy jeres / $\text{Ъ} /$ gyakorlat, az $\underset{i}{i}$, $\underset{j}{j}$ hangok jelölésének differenciálatlansága stb. 2., A titlő-rövidítések számának radikális csökkenésében, a fordított Θ graféma megjelenésében stb. az orosz grazsdanka hatása figyelhető meg. 3. AA graféma folyóírásban történő felújításá-

ban ill. következetes használatában, a *oy* /=*u*/– *Ѹ* /=*u*/ pozicionális disztinkciójában M. Szmotrickij egyházi szláv grammatikájának normái érvényesültek következetesen. 4. A magyar nevek és helynevek, ritkábban magyar jövevényszavak lejegyzésében a magyar írásmód ill. magyar ábécé hatása is jelentkezik. /A nevekkel kapcsolatban utalunk arra, hogy révükön morfológiai-szintaktikai hungarizmus is megjelent a kárpátukrán írásbeliségben: a családnevek jelentésüktől, struktúrájuktól függetlenül általában nem ragozódtak: при притомности ... Михаила Мануила Олшавски 1766., при мнѣ Иоанѣ Нагурный 1767., при мнѣ Михаилу Мустяновичъ, Иоану Нижаловский 1774., при присутвіи ... Андрея Бачинскій 1795. stb.

IV. A magyar írásmód hatása a jobb azonosítás végett, legszembetűnőbben a nevekhez kapcsolódó cirillbetűs források csoportokban, anyakönyvekben, jegyzőkönyvekben, összeírásokban jelentkezik. Az a, á, é, ó, ő, ü, ű fonémákat tartalmazó magyar családneveket az egyes bejegyzők ukrán anyanyelvjárásuk fonetikai rendszerétől, magyar nyelvtudásuk fokától s természetesen a magyar fonémák nyelvjárási realizációjától függően eltérő alakban vezették be az anyakönyvbe. A magyar Böszörmény városnévnek mintegy féltucatnyi cirillbetűs átírása is van. A Hajdúságban nagy megterheltségű Görög családnévnek pedig több, mint tíz cirillbetűs változata is adatolható: Гиригъ, Гырыгъ, Гирикъ, Гюрюгъ, Гюрюгъ, Гюрегъ, Гюрөгъ, Герекъ, Герегъ, Горөкъ, Гөрөгъ, Гюригъ stb. A jelzett magyar fonémák cirillbetűs tükröztetése összetett problémákat vet fel, melyek részben a kárpátukrán dialektológiával, részben pedig a magyar nyelvjárási hangtannal függenek össze. Magyarból kölcsönzött diakritikus jelek gyakran megfigyelhetők a hajdúdorogi matrikulákban, de minden általunk tanulmányozott XVIII. századvégi anyakönyvből /a továbbiakban: M/ még a ruszin jellegét napjainkban is megőrző, ruszinokkal a XVII. század végén, a XVIII. század elején megtelepült Кошлоска községből is adatolhatók. /vö. БАЛЕЦКИЙ Э.: О языковой принадлежности и заселении села

КОМЛОШКА. St.Sl. II/1956/, 345-65/ Legrégibb ilyen adataink a bécsi Pázmáneumban iskolázódott PETKOVSKY JÁNOS /ИОАНЪ ПЕТКОВСКІЙ/ bejegyzéseiként 1750-ből valók: Гѳорогъ Димитри, Козакъ Георгіѳи, Димитріѳи Гѳорѳгъ,

A magyar eredetű diakritikus jelek rendszerszerű használata csak KOPCSAY JÁNOSNÁL figyelhető meg, aki tökéletes magyar-rutén bilingvis volt. KOPCSAY JÁNOS /1745-1814/ Sáros megyei rutén községben, Alsó Mirosón /CSSR: Nižný Mirošov/ született. A Szelepcsényi grófok manumissusaként kezdett el tanulni, latin stúdiumokat Kassán végzett, teológiai tanulmányokat a bécsi Pázmáneumban folytatott. 1771-74 között a Szabolcs megyei Újfehértón paposkodott; 1777-93 között működött Hajdúdorogon. Bécsi iskolázottsága folytán, a XVIII. századi kárpátukrán egyházi-hivatalos írásbeliség uzuális grafikai, grammatikai normáihoz csak részben tartotta magát./Vö. O. В ДУХНОВИЧ: Твори. 2. Пряшів 1967 494/.

V. 1. A magyar nevek é fonémái helyén általában cirill a grafémát találunk. A magyar é betűt tükrözik a következő példák: Мартонъ, Лазаръ, Сакалъ, Рацъ, Талошъ, Габоръ, Палъ /keresztnév/ М Dorog 1774.; Олагъ, Такачъ, Картяшъ М Бúj 1786.; Рипаши м. Répasi, Югасъ М Дámócz 1786. stb. Korcsaynál: Баба, Ковачъ, Лукачъ, Каллаи, Дудашъ, Месарошъ, Жаданъ, Силадъ, Боднаръ, Батори, Олагъ, Галъ, Сакалъ, Палинкашъ, Горватъ, Погачашъ, Канторъ, Ташнади, stb. helynevekből képzett mellénevekben: нанашскіѳи < м. Nánás, каллошемѳнскому < м. Kállósemjén stb.

2. A köznyelvi magyar é fonéma helyén nyelvjárási realizációinak megfelelően и, ѳ /-i/, ѳ grafémákat < м. nyj. ie, í vagy ей betűkapcsolatot < м. nyj. ei figyelhetünk meg. /Vö. MNY. 78: 93-98/. A magyar é helyén álló cirill é translitteráció eredménye. A magyar é betű tükröződik a Церна М Bakta/lorántháza/ 1787.; Немець М Nyírkarász 1796. családnevek írásában. Korcsaynál: Эрдели, Месарошъ, Немець, Сѳекелъ, Рѳевесъ, Кѳекѳншди, Гѳѳкеръ Дѳѳкеръ < м. Gyökér stb.

3. A magyar ó fonéma helyén szó belsejében rendszerint o, ob betűt ill. betűkapcsolatot figyelhetünk meg, hasonlóan szó végi helyzetben is, ahol ritkábban tükröződik az ukrán nyelvjárási -овъ > -увъ, -ѡвъ változás. Az -овъ a magyar köznyelvi ó fonéma diftongikus, ou nyelvjárási realizációjának felel meg. Az o pedig a magyar ó translitterálása, de elképzelhető az is, hogy a hungaro-latin írásgyakorlat hatását tükrözi. A cirill ó a magyar ó betű hatását mutatja: Бенкоци M Komlóska 1777; Тóтъ uott 1778, 1782, 1783. stb. ou Пóчи M Nyírkarász 1789., Шошь uott 1796; Сабо́, Тóтъ M Rakaca 1784.; Korcsaynál: Тóтъ, Пóка, Керекяртó, Фарагó stb. Vö. még nála közzszóban: чтобы господинъ солгабиро противъ насъ на столици не скаржился. Kurrentális levél 1778.

4. A magyar ö fonémához az ukrán o, e, i, y, ы hangok állnak közel, s általában ezek is helyettesítik őket. A magyar ö graféma tükröződik a következő családnevekben: Гóрöгъ, Гóрöкъ M Dorog 1750- /gyakran/, Тóрöкъ uott 1774. /Érdekeséggként említjük meg, hogy Hajdúdorog szülöttének, a magyar felvilágosodás neves irodalomszervezőjének, újságszerkesztőjének, nevelőjének, az ún. Debreceni Grammatika egyik szerkesztőjének GÖRÖG DEMETERNEK a születési anyakönyvében is Гóрöгъ változat szerepel./Vö. Magyar Életrajzi Lexikon I. 616-617; Magyar Irodalmi Lexikon I. 405./ Öвегешъ M Komlóska 1772., 1774 < m. nyj. öveges, Гóрбе uott 1774., Öтवेशъ M Hajdúböszörmény 1754., бöсöрминский uott 1775., состоянiе гáзда, Гóрöгъ, родъ: гóрöгъ uott 1781. Фöлди ~ Фöлди M Sátoraljaúj hely 1754., 59 M Бúж 1792., Korcsaynál: Кóкөнъеши, Кóкөнъешди, Гóрöгъ, Кóрöши, от Лóка < m. /Tisza/lök, бöсöрминскому, stb. Vö. Кóвеждъ 1789./Udvari I. Kvesztára vonatkozó helynévi adatok. NévtÉrt. 10. sz. megjelenés alatt./

5. A magyar ö betű grafikai tükröztetését csak a hajdúdorogi anyakönyvben leltük fel: Эрöшь Анна 1799. Korcsaynál: Кóвари Текерö, Эрöшь, Кóсеги ~ Кóсеги, Кашкöтö, Тенгелветö ~ Тенгелветö, stb. Vö. még. БАЛЕЦКИЙ Э.: Венгерские заимствова-

ния в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. st. sl. v
/1959/, 39.

6. A magyar ü, ú grafémák helyén általában и, у, ю, -ив, юв hangok ill. hangkapcsolatok figyelhetők meg. A magyar ü graféma diakritikus jeleit mutatják a következő cirillbetűs nevek: Бюдь, оу Бюди < m. Büd, Сючь, Иоань Коурда M Búj 1784, vö. uott Kürda Mari papné, Сүчь uott 1793; оу Фюредѣ, Фюрецький M Hajdúböszörmény 1787, < m. /Tisza/füred, Корcsaynál: Кюмювешъ < m. nyj. Kümives, Шюто, Сючь, Керюло, Ювешъ továbbá Бюдь, бюдянскому, бювянскому, stb.

7. A kárpátukrán írásbeliségben a magyar ábécé hatása tükröződik a gy /d'/ hang visszaadásában akkor, ha a magyar gy betű mintájára a hangot Г /=g/ + lágyágjelző jel, betű İ, б, у, ю, я adja vissza. A magyar írásmódban végeredményben régi olaszos hatás eredménye, hogy a gy hangot jelölő betűnk nincs kapcsolatban depalatális párjával a d-vel. /BÁRCZI G.-BENKŐ L. - BERRÁR J.: A magyar nyelv története. Bp., 1967. 65, 68./ A kárpátukrán írásbeliségben g jelenség magyar grafikai hatás eredménye. Megjelenésében /hasonlóan a családnevekhez kapcsolódó fentebb említett alaktani, mondattani hungarizmus-hoz/ közrejátszhatott a korabeli magyarországi latin írásgyakorlat is, melyben a családnevek magyaros helyesírása /uzuális/ normaként jelentkezett. Nézzünk meg néhány példát: Нарѣ M Dorog 1750; Ногѣ uott 1760. < m. Nagy /A nevet lejegyző BACSINSZKY ANDRÁS parochus, mint a nagyszombati szeminárium végzettjei általában, a folyóírásban egy jeres /ѣ/ gyakorlatot követett; a magyar a labializáltságát a fonetikus elvnek megfelelően tükröztette. Силагѣ uott 1766., Гюкирь < m. Gyökér nyj. Gyükir, Могъорѣ < m. Magyar uott 1774. stb. Корcsaynál: Нарѣ, Нарѣ^у, Гюкерѣ, vö. még Нарѣ^у, Нарѣ M Komlóska 1781, 1786. stb, Петро Гурка uott 1781, Медви^у uott 1784, Ленгѣень uott 1788, Ленигѣель M Bakta 1767; Герешъ M Rakaca 1780. m. Hegyes, Гуро, Гермекъ uott 1783. m. Gyernek, Гуро, Иобарѣ /l/ < m. Jobbágy uott 1784; összeírásokban въ Гюлау

A. P. O. H.

Μουσελ	Μαρια	Γεωργιανη βαρ. τη Αννα Καβου	Ιωαημ Αντων Πανα Κατα Παυλ	Ε	Αδρια	Παυλ	Αγρια	Ιωανη
Μουσελ	Αννα	Ηικολαν βαρ. να Ερμυλια	Αδρια ανατ καταφωνα Καβου	Ε	Αδρια	Παυλ	Παυλ	Ιωανη
Γεωργιανη Ιωαννη Βαβυλωνη	Αννα	Μυρανδ Γαλκαμβ. Μαρια Γοιοτ	Γεωργιανη Κο. νατβ, Μα. ρια Καταφω	Εκαθ	Ιαγβα	Παυλ	Παυλ	Ιωανη
Μουσελ	Ελενα	Αδρια βαρ. Ελενα Γαλατ	Αννα Γοιοτ	Εκαθ	Ιαγβα	Παυλ	Παυλ	Ιωανη
Γεωργιανη Μαρι	Ιωανη	Ιωανη Γοιοτ Κεταβ Αννα Κατα πομβ.	Γεωργιανη Γοιοτ Μαρια Καταφω	Εκαθ	Ιαγβα	Παυλ	Παυλ	Ιωανη
Μουσελ	Εκαθ επινα	Καταφω Βαρνα, Αννα Ουκαι	Ηικολαν Γυρβαν Καταφω	Εκαθ	Ιαγβα	Παυλ	Παυλ	Ιωανη
Μουσελ	Μυρανδ	Μυρανδ Καταφω Μαρια Ουκαι	Γεωργιανη Γοιοτ Αννα Νικα	Εκαθ	Ιαγβα	Παυλ	Παυλ	Ιωανη
Μουσελ	Μαρια	Ιωανη Γοιοτ Καταφω	Ιωανη Γοιοτ Ελενα Γοιοτ Καταφω	Εκαθ	Ιαγβα	Παυλ	Παυλ	Ιωανη
Μουσελ	Μυρανδ	Καταφω Κεταβ Ελενα Καταφω	Γεωργιανη Γοιοτ Μαρια Καταφω	Εκαθ	Ιαγβα	Παυλ	Παυλ	Ιωανη

1786. <м. Gyulaaj, Чехо^B Гюрка 1786, stb.

VI. A tudományos szakirodalomban polémia alakult ki a pétervári egyetem első, rutén származású, magyar nemes rektora BALUGYÁNSZKY MIHÁLY nevének helyes orosz alakja körül. /Большая Советская Энциклопедия 2. 587; TARDY LAJOS: Balugyánszky Mihály Br., 1954.; A. H. Фатеев: Академическая и государственная деятельность М. А. Балугьянского в России. Ужгород, 1931. 6; FEDOR M.: Michajil Andrejevics Balugjanskij "Príspevku k medzislovenským vzťahom v československých dejinách. Slovanské Študie. III. Bratislava, 1960. 502; ТАМАРА БАЙЦУРА: Закарпатоукраїнська інтелігенція в Росії в першій половині ХІХ віка. Братислава 1971. 5-9.

A rutén görögkatolikus papi családból származó BALUGYÁNSZKY, mint a fenti adatok tükrében látjuk, nem önkényesen választotta az orosz Балугьянскій írásmódot, nem is valamiféle oroszosítás eredménye az, mint ahogy egyesek feltételezik, hanem a magyar gy betű átírásának a korabeli kárpátukrán egyházi-hivatalos írásbeliségből is ismert alkalmazása.

UDVARI ISTVÁN